

JIZZAX VILOYATI AGROIQLIMIY RESURSLARINING XO'JALIKDAGI AHAMIYATI

Xoldorova Gulbahor Mixliboyevna

*Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari kafedrası v.b.dotsenti, g.f.f.d., (PhD)
Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti*

Saparova Gulhayo Keldiyor qizi

Aniq va tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi (geografiya) (mutaxassisligi 2-bosqich magistranti, Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti)

Annotatsiya: *Iqlim resurslaridan samarali foydalanish dolzarb masalalar sirasiga kirib bormoqda. Mazkur maqolada Mirzacho'l iqlim omillari, yog'in miqdori, nisbiy namlik, harorat, shamollar va ularning geotizimlarni o'zgarishiga ta'siri muhokama etilgan bo'lib, hudud iqlimi o'rganilgan va tahlil qilingan. Mirzacho'l landshaftlariga shamolning ta'siri aniqlangan va xulosalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *Atmosfera, iqlim resurslari, Jizzax, meteorologik stansiya, ikkilamchi sho'rlanish, meliorativ ekspeditsiya.*

Insonning tabiatdan foydalanishi, mavjud resurslarni o'z xo'jaligini tashkil qilishga to'la jalb qilishi natijasida jamiyat tarqqiyoti tushunchasi kelib chiqqan. Inson faoliyati tabiiy sharoit va mavjud resurslar bilan bog'liq bo'lganligi uchun xo'jalik yuritish tarzi geografik xarakter kasb etadi. Binobarin kishilik jamiyatining rivojlanishida muhim rol o'ynagan xo'jalik yuritish tarzi hududning agroiqlimiy resurslariga bog'liqdir.

Agroiqlimiy resurslarning shakllanishi hududlarning geografik o'rne, iqlim va relef hamda suv omillari bilan belgilanadi. Har bir hududning agroiqlimiy resurslari xususiyatlariga qarab joylarda xo'jalik shaklining vujudga kelish imkoniyatlari ham belgilanadi.

Jizzax viloyat yer yuzasining tuzilishi bir xil emas. Bunda, tekisliklar, adirlar, tog' oldi va tog'larning o'zaro mujassamlashganligini ko'rish mumkin. Mutaxassislar fikricha, orografik jihatdan Jizzax viloyati bir-biridan farq qiladigan ikki qismga ajraladi. Viloyatning shimoliy qismi asosan tekislik va pasttekisliklardan iborat, qolgan tomonlardan Turkiston tizmasining tarmoqlari bo'lgan Chumqortog', Molguzar va Nurota tog'lari qad ko'targan. Bu ikki qism reliefi va geologik tuzilishiga ko'ra muayyan tafovutlarga ega. Viloyatning tekislik qismi shimoli-g'arbga tomon qiya bo'lib, o'rtacha balandligi 250-300 metrni tashkil qiladi. Turkiston tizmasining davomi hisoblangan Molguzar tog'ining o'rtacha balandligi viloyat hududida 1700-2200 metrga teng, u g'arbga qarab davom etib, Sangzor daryosi orqali Nurota tog'idan ajraladi.

Jizzax viloyatining orografik tuzilishi uning iqlim xususiyatining shakllanishida muhim rol o'ynab, o'simlik, tuproq va boshqa tabiiy komponentlarning tarqalish qonuniyatlarini belgilagan. Viloyat landshafti o'ziga xos, uning betakrorligi va geografik jihatdan noyobligini alohida ta'kidlash lozim. Mavjud tabiiy sharoitlar xo'jalik yuritishda mahalliy xususiyatlarni e'tiborga olishni talab etadi.

Viloyat tashkil qilingan ilk yillaridanoq mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishda muhim o'rin tuta boshladi. Bu, Mirzacho'l va Jizzax cho'llarining o'zlashtirilishi natijasida katta ekin maydonlarining vujudga kelishi, ko'plab aholi punktlarining bunyod qilinishi va ularga mamlakatning turli mintaqalaridan aholining ko'chib kelishi kabi ulkan jarayonlar bilan belgilanadi. Qiyosan qisqa muddatda asriy cho'llar o'rnida sug'oriladigan dehqonchilik va sanoat rivojlangan mintaqa vujudga keldi.

Ayni vaqtda viloyat ma'muriy tarkibi 12 ta tumandan iborat bo'lib, viloyat markazi bo'lgan Jizzax shahri, tumanlarga bo'ysinuvchi 47 ta shahar va shaharchalar, hamda 520 ta qishloq aholi punktlari mavjud.

Jizzax viloyati ma'muriy tarkibi haqida ma'lumot (2023 y).

1-jadval

No	Ma'muriy hududlar nomi	Markazi (shaharchalar)	Maydoni ming km.kv	QFY soni	Shahar va shaharchalar soni	Qishloqlar soni
1.	Arnasoy	G'oliblar	0,49	6	2	10
2.	Baxmal	O'smat	1,86	10	7	92
3.	Do'stlik	Do'stlik	1,32	7	2	8
4.	Jizzax	Uchtepa	0,45	12	7	38
5.	Zomin	Zomin	2,87	12	5	78
6.	Zarbdor	Zarbdor	0,51	5	4	14
7.	Zafarobod	Zafarobod	0,47	6	4	13
8.	Mirzacho'l	Gagarin	0,42	6	3	7
9.	Paxtakor	Paxtakor	0,38	7	2	19
10.	Forish.	Yangiqishloq	9,67	9	2	110
11.	Yangiobod.	Yangiobod	0,72	5	2	28
12.	G'allaorol	G'allaorol	1,95	13	7	103
13.	Jizzax shahri		0,1	0	0	0
14.	Viloyat bo'yicha	Jizzax sh.	21,2	98	47	520

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, viloyat tarkibidagi tumanlar maydoni va aholi punktlarining soni jihatdan birmuncha tafovutlarga ega. Bu tafovutlar ushbu

tumanlarda aholi joylashuvining tarixiy, iqtisodiy va ijtimoiy geografik xususiyatlariga bog'liq bo'lib, tog'li tumanlarda aholi qadimdan istiqomat qiladi, cho'l tumanlarida esa aholi punktlari yagona reja asosida bunyod qilingan. Aholi joylashuvidagi hududiy tafovutlar tumanlarning geoeologik sharoiti, tabiiy resurslari va ulardan foydalanish imkoniyatlari kabi omillarga tayanadi. Tumanlar aholisining soni va zichligi ushbu omillarning hududiy o'ziga xosligini belgilovchi mezonlardan biridir. Tumanlar bo'yicha aholi joylashuvi va ularning miqdoriy nisbatlarini tahlil qilishdan oldin, tumanlar hududining tabiiy mintaqalar bo'yicha joylashuvi va landshaft xususiyatlarining tavsifini keltirishni lozim topdik. Chunki, aholi xo'jalik yuritish tarzi va tabiatga munosabatining shakllanishida bu xususiyatlar muhim o'rin tutgan. Bundan tashqari, joylarda inson xo'jalik faoliyatining tabiiy muhitga ta'sirini o'rganishda va tabiiy sharoitga mos ravishda aholining miqdoriy va hududiy rivojlanishini tadqiq qilishda tabiiy sharoit va resurslar salohiyati doimo hisobga olinishi zaruriy shartdir. Bunda, manba sifatida L. N. Babushkin, N. A. Kogay va S. A. Zokirovlarning agroiqlimiy rayonlashtirish tadqiqot ishlari, hamda L. A. Alibekov va S. A. Nishonovlarning Jizzax viloyatini tabiiy geografik rayonlashtirish sxemasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Yuqorida keltirilgan L. A. Alibekov va S. A. Nishonovlarning Jizzax viloyatini tabiiy geografik rayonlashtirish sxemasi bo'yicha tumanlar hududiy jihatdan turli tabiiy geografik rayonlarning qismlarini o'z ichiga olishi mumkin.

Jizzax viloyati tumanlarining tabiiy geografik rayonlarda hududiy joylashuvi

2-jadval

No	Tumanlar	Tabiiy geografik rayonlar
1	Arnasoy	Qizilqumoldi
2	Baxmal	CHumqortog'
		Janubiy Molguzar
		Sangzor tog' oralig'i botig'i
3	Do'stlik	Mirzacho'l
4	Jizzax	Jizzax
		SHimoliy Molguzar
		SHimoliy Nurota tog'larining shimoliy yonbag'ri
5	Zomin	Zomin
		SHimoliy Molguzar
6	Zarbdor	Jizzax
7	Zafarobod	Mirzacho'l
		Forish
8	Mirzacho'l	Mirzacho'l
9	Paxtakor	Mirzacho'l

10	Forish	Forish
		Qizilqumoldi
		SHimoliy Nurota tog'larining shimoliy yonbag'ri
11	Yangiobod	Zomin
12	G'allaorol	SHimoliy Nurota tog'larining janubiy yonbag'ri
		Qaroqchitog'-G'o'bduntog'
		Sangzor tog' oralig'i botig'i
		G'allaorol tog' oralig'i sertepa tekisligi

Ko'rinib turibdiki, asosan tog' va tog' oldi hududlaridagi tumanlar bir necha tabiiy rayonlar tarkibiga kiradi. Bu, viloyat tog'li hududlarida tabiiy sharoit xususiyatlarining turlichaligi va bir qancha landshaft tiplarining hosil bo'lganligini ko'rsatadi. Ayni landshaftlar va ular hosil bo'lgan hududlarning tabiiy sharoitiga mos ravishda xo'jalik tizimlari shakllangan va bu tizimlar tabiiy muhit bilan o'zaro aloqadorlikda rivojlanadi.

Viloyatning cho'l qismidagi tumanlar yagona sun'iy sug'orish tizimiga ega bo'lib, cho'lga xos tabiiy landshaftlar o'rniga antropogen landshaftlar hosil bo'lgan. Faqat Aydarko'l, Tuzkon va Arnasoy ko'llar tizimi atrofi, hamda Forish tumanining cho'l qismida tabiiy yaylovlar – shuvoq, yantoq va efemer o'simliklar o'sadigan landshaftlardan iborat. SHuningdek, ko'llar tizimi Nurota – Qizilqum biosfera rezervati va Arnasoy ornitologiya buyurtmaxonasi hududiga kiradi. O'zlashtirilgan cho'l hududlariga kiruvchi Arnasoy, Do'stlik, Mirzacho'l, Zafarobod, Paxtakor tumanlari, viloyat hududining 17% ni tashkil etadi. Zarbdor, Forish va Zomin tumanlarining bir qismida ham o'zlashtirilgan va to'liq antropogen landshaftlar hosil bo'lgan hududlar mavjud. Bu tumanlarning katta qismi aholi avvaldan istiqomat qilib kelgan adir va tog' oldi tekisliklaridan iborat. CHO'l tumanlaridagi barcha aholi punktlari XX asrning ikkinchi yarmida bunyod qilingan bo'lib, transport yo'llari orqali bir-biri bilan bog'langan. CHO'lni o'zlashtirishdan ko'zlangan maqsadga ko'ra, aholi punktlari xo'jaliklar markazi sifatida, aholining yangicha turmush tarzini shakllantirishni mo'ljallab bunyod qilingan. SHunga ko'ra, bu tumanlardagi iqtisodiy - ijtimoiy rivojlanish, geografik jihatdan mushtaraklikni kasb etadi. Bu mushtarakliklar quyidagicha namoyon bo'ladi:

- Ushbu tumanlar asosan Mirzacho'l va Jizzax cho'llarining o'zlashtirilishi jarayonida tashkil etilgan;
- Aholi punktlari xo'jalik markazlari funksiyasini bajaradi;
- Aholi punktlarining tuzilishi, rejalashtirilishi, geografik joylashuvi, aholiga xizmat ko'rsatish infrastrukturasi bir xil ko'rinishda shakllantirilgan;
- Tumanlar aholisining aksariyat qismi turli viloyat va tumanlardan ko'chirib keltirilgan, shuning uchun etnografik jihatdan rang-baranglikni namoyon qiladi;

➤ Aholi punktlari transport yo'llari va yagona sug'orish tizimi orqali o'zaro, viloyat ichki hududlari, qo'shni viloyatlar, hamda respublikalar bilan bog'lanadi;

➤ Tumanlar hududida viloyat qishloq xo'jalik mahsulotlarining asosiy ulushi yetishtiriladi, xususan paxtachilik va donchilik eng rivojlangan tarmoqlardir, shaharchalarda sanoat tarmoqlarini rivojlantirish salohiyati mavjud.

Viloyatning tekislik qismidagi tumanlarning agroiqlimiy nuqtai nazardan ham bir xil xususiyatlarga egaligi o'z vaqtida L. N. Babushkin, N. A. Kogay, SH. S. Zokirovlar tomonidan ham ta'kidlangan (1985). "Arnasoy, Do'stlik, Mirzacho'l, Zafarobod, Paxtakor tumanlari sug'oriladigan och tusli bo'z tuproqlarga ega qadimiy allyuvial tekisliklarda joylashgan, janubda Jizzax, Zomin va Zarbdor tumanlarining adirlik zonasi bilan chegaralanadi, agroiqlimiy jihatdan to'liq paxtachilikka moslashgan." (L. N. Babushkin, N. A. Kogay, SH. S. Zakirov "Agroklimaticheskie usloviya sel'skogo xozyaystva Uzbekistana", "Mexnat" T, 1985. st. 77).

Tog' va tog' oldi hududlarida joylashgan Baxmal, Zomin G'allaorol, Forish, Yangiobod, Jizzax va Zarbdor tumanlarida aholi joylashuvi tabiiy resurslardan foydalanish imkoniyatlari bilan bog'liqdir. Ushbu jihatdan Jizzax, Zarbdor va Zomin, shuningdek Forish tumanlarining cho'l hududi bilan chegaradoshligini va xo'jalik tizimi, hamda aholi punktlarining shakllanishi o'zlashtirilgan cho'l tumanlari bilan bir xil xususiyatlarga egaligini ta'kidlash joiz. Bu xususiyat viloyat hududidagi aholi punktlarini tumanlar bo'yicha hududiy tadqiq qilishda e'tiborga olinishi lozim deb hisoblaymiz. Chunki o'zlashtirilgan va aholi avvaldan yashab kelayotgan hududlar, ma'muriy jihatdan bir butun hisoblangan taqdirda ham, tabiiy sharoit va resurslardan foydalanish, aholining turmush tarzi, hamda tarkibiy xususiyatlarida o'ziga xos tafovutlarga egadir.

Tog'li hududlarda aholi punktlari qadimdan shakllangan, asosan tabiiy suv havzalari bo'ylab joylashgan, binobarin, ularning shakli, xo'jalik tarzi, tabiiy resurslardan foydalanish xususiyatlari ham bir-biriga o'xshashdir. Bu tumanlarda chorvachilik, lalmikor donchilik, sug'orish imkoniyati bor hududlarda bog'dorchilik, uzumchilik va sabzavotchilik rivojlangan. Aholi punktlarining zichligi tabiiy resurslar salohiyati bilan bog'liq. Bu hududlardagi aholi punktlari va xo'jalik tizimining shakllanishi ilk bor S. A. Kovalyov, E Toshbekov va R. Valievalar tomonidan o'rganilgan. ("Geografiya sel'skogo naseleniya i naselyonnykh punktov Samarkandskoy i Buxarskoy oblastey" Izd. AN UzSSR, T, 1962 g.) Bu tadqiqotlar bo'yicha berilgan fikrlar o'z vaqtida katta ahamiyatga ega bo'lgan.

Ayni vaqtda ushbu tumanlarda bir qancha sanoat tugunlari vazifasini bajaruvchi shaharchalar bunyod qilingan, transport yo'llari, xizmat ko'rsatish shoxobchalari shakllantirilgan. Aholi joylashuv tizimida ham o'ziga xos tartib

vujudga kelgan bo'lib, markaziy o'rin tutuvchi qishloqlar boshqa aholi punktlarini iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan boshqaruvchi vazifasini bajaradi. Tog' va tog' oldi hududlarida joylashgan tumanlar aholi punktlarini geogarfik tadqiq qilish alohida ahamiyatga ega bo'lib, birinchi navbatda viloyat tabiatining muhofaza qilinishi va oqilona foydalanilishi kabi masalalar bilan bog'liqdir. Bu hududlar o'simlik va hayvonot dunyosi, tabiiy landshaftlar, tabiatning betakror manzaralariga boy bo'lib, aholining atrof muhitga ta'sirini muvofiqlashtirish orqali ularni saqlash va muhofaza qilishga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Абдуллаев А.Қ. Қишлоқ хўжалигига агрометеорологик хизмат Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали, №5, 1999, 13-14 б
2. Баратов П. Ўзбекистон табиий географияси // Тошкент: Ўқитувчи 1996 й 182 б.
3. Мирзачўл // Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Тошкент: Давлат илмий нашриёти, 2003. 5-жилд, - 696-697 б
4. Ғудалов М.Р. Айдар-Арнасой кўллар тизимининг ландшафтларга таъсири // Г.ф.д. PhD илм. дар. олиш учун тақдим эт. дисс. авт. – Тошкент: 2019. -19 б.
5. Жиззах ва Сирдарё вилоятлари Гидрометеорология хизмати маркази маълумотлари, 2021.
6. Холдорова, Г. (2021). Мирзачўлда атроф-муҳитни мониторинг қилиш масалалари. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (1)
7. Gapparov, A., & Kholdorova, K. (2020). Population Systems In The Reclaimed Lands Of The Republic Of Uzbekistan. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
8. Abdunazarov, U., & Sabitova, N. (2020). Morphological features of buried Soils of loess formations of the prytashkent region of Uzbekistan. *Архив Научных Публикаций JSPI*
9. Sabitova N., Xoldorova G.M.Kayumova M, Usmonov M Mirzacho'l tabiiy geografik rayoni hududining tuproq qoplami monitoring tizimini tashkil yetishning amaliy jihatlari O'zbekiston Yevrosiyo makonida: geografiya,geoiqtisodiyot,geoekologiya Xalqaro ilmiyamaliy konferentsiya, Toshkent -2017.11-12 may
10. Uktam Abdunazarov, Naila Sabitova, Anna Stelmakh,Gulbakhor Xoldorova, Muxabbat Kayumova Morphological features of buried soils of loess formations of the prytashkent region of Uzbekistan .*Journal of Critical Reviews* ISSN- 2394-5125 Malayziya

11. Naila Sabitova, Gulbakhor Xoldorova. As A Determining Factor Of Soil Meliorium Status Of Sangzor Basin Flow Geostem. Nature and Science.volume 18,Number 10 October 25,2020,USA

12. Gulbakhor Xoldorova.Changes In Natural Geographical Processes In The Mirzachel Region Under The Influence of The Sardoba Reservoir. European Journal of Molecular & Clinical Medicine ISSN 2515-8260 Volume 07, Issue 03, 2020